

მეხსეთის მოსახლეობის მენტალობის
საკითხისათვის

(ხოჯავანთ იოვანეს „მისიონარული დღიური წერილებიდან“)

ივანე გვარამაძის მიერ 1892 წელს ახალციხეში გადაწერილი **“საისტორიო მისიონარული დღიური წერილები ხოჯავანთ მღვდლის მამა იოვანესი”**, 1763-1809 წლების ისტორიული მატრიანე, დეტალურად გადმოგვცემს სამცხეში განვითარებულ პოლიტიკურ პროცესებს. ყოველდღიური ქრონიკების ჩამონათვალი იმდენად მდიდარ ისტორიულ პალიტრას სთავაზობს მკითხველს, რომ მკვლევარი შ. ლომსაძე ამ ნარატიულ თხზულებაზე მეტად საყურადღებო შეფასებას აკეთებს: „შეიძლება, თამამად ითქვას, რომ ვახუშტი ბატონიშვილის შემდეგ, ქართულ ისტორიოგრაფიაში გვიანი შუა სუკუნეებისთვის უფრო მნიშვნელოვანი წყარო არ მოიპოვება” (ლომსაძე, 1979:91).

ხელნაწერთა ეროვნულ ცენტრში საკვლევ თემაზე მასალების მოძიებისას დიმიტრი ბაქრაძის არქივში აღმოჩნდა პირადი ხასიათის წერილი გაგზავნილი ივანე გვარამაძის (ამ ქრონიკების გადამწერის) მიერ. აღნიშნული წერილი მთელი სიცხადით წარმოაჩენს მესხეთის თანამდევ ტრაგიკულ ბედისწერას (ავტორისეული წერის სტილი დაცულია):

„31. დვინ. 1888. ქ. ახალციხე. პატივცემულ ბ. დიმიტრი ბაქრაძეს

მოგიკითხავთ საუფლო ღოცვა კურთხევით და თქვენს დღეგრძელობას მოწყალე უფალსა ღმერთსა ვსთხოვთ ჩვენს ნუგეშად.

მომილოცავს მშვიდობის მგზავრობა კონსტანტინოპოლისაკენ. კეთილი იყოს: მადლობა ღმერთს მშვიდობით წახველით და მშვიდობითვე მოხვედით. იმედი მაქვს საკმაო ისტორიულ წყაროებს მოიძიებდით ჩვენი საცოდავი სამშობლოსას, რომელიც დიდი სასიხარულო და სანუგეშო არის ჩვენთვის.

ჩვენი სამესხეთო კი დავიწყებულია ამჟამად ყველასგან, იქამდის, რომ უცხონი მოდიან გვითხრიან ძველ ნაშთ ძეგლებსა, ჯვარ ხატთა და მიაქვნიან თავისუფლად თავიანთ ქვეყანასა. მოწინააღმდეგე ხმის გამცემი არავინ არის. განა სახელია კავკასიის არქეოლოგიური საზოგადოებისათვის, განა

კავკასიის მუზეუმში არ უნდა იკრიბებოდეს მისთანა ნაშთნი თუ სადმე არს? სხვა ქვეყნებსა და სხვა მუზეუმებში რა ხელი აქვს ჩვენ ნაშთა და ჩვენ წინაპართა საკუთრებას? მაგრამ ხდება ბევრი ამისთანა დაქცევა ჩვენის ქვეყნისა ჩვენს საკითხავად და დიდად სამწუხაროდ. „სოფელ ვნახე უბადლო, შიგ გავიარე უჯოხოთ!“ სწორედ ესრე-იქამდის უზრუნველი და უნადვლენი ვართ, რომ მეორებით და მესამებით ზიკიპინტების ჯღაბნას გაჰყოლიან ჩვენი სწავლული ვაჟბატონები და უპრია-ნე უპირველესი საგანი ისტორიის წყაროები უბედურ ეპოქის კორიანტელისა ქარიშხალთათვის მიგვიტოვებია, რომელნიც დღავანდლამდე იმუხრება, იტაცება და უჩინარდება.

ერთი მისთანა გონებაგახსნილი გუდმოწყალე გაზეთის გამომცემლებში არა გვყავს, რომ ჩვენი შრომა დაბეჭდონ ხოლმე წყაროების გასამრავლებლად. ყველანი იმადლებიან, ცხვირპირს იგრეხენ, არაფრად სთვლიან და ამგვარად რა სიკეთე იქმნება და ან ვინ შეხალისდება ისტორიულ შრომაზედ კიდევ.

განსვენებული ბ. სერგი მესხის დროს მე დავსწერე დროებაში მგონი წუნდის ეკლესიის ზედ წარწერა სწორედ როგორც იყო, მაგრამ ვარძიის მონასტრის ბერმა მ. კალისტრატემ სხვაგვარად დასწერა მწყემსში თუ ის და თუ სხვა ჩემი არქეოლოგიური ცნობები გადაასხვაფერა. დიდის სიამოვნებით მიიღო ღამბაშიძემ იმის სიცრუე სინამდვილედ. თუმც მეც ცხდად აუხსენ პასუხითა გარნა არ დაბეჭდილა. მას და ზოგიერთ გაახლებთ ამასთან და განიხილეთ.

მარად თქვენი მლოცველი დავშთები უღირსი მონა

მესხი ივ. მღ. გვარამაძე.” (გვარამაძე, 1888:1)

ამ ფრაზებს მიღმა შეიცნობა სულიერი სიახლოვე ილია ჭავჭავაძესთან: დავიწყება ისტორიისა მომასწავებელია ერის სულითა და ხორცით წარწყმედისა (უპირველესი საგანი ისტორიის წყაროები მიგვიტოვებია, უზრუნველნი და უნადვლენი ვართ); პარალელი ხდება ნიკო ბერძენიშვილის ნააზრევთან-ჯაყისმანი, ქართული სახეები უქართველოდ. (ჩვენი სამესხეთო დავიწყებულია ყველასგან); გამოხატულია მკაცრი, თუმც დროული კრიტიკა თანადროულობისა (ზიკიპინტების ჯღაბნა); მოჩანს ივანესეული გეგმა-სიძველეთა გადარჩენისა (კავკასიის მუზეუმის როლის ხაზგასმა) და რაც მთავარია, დიმიტრი ბაქრაძისადმი გამოვლენილი პატივი, ნდობა, იმედი-თავმდაბალი წერილის ავტორისა, სამშობლოზე ფიქრით დამძიმებულიისა.

აი, როგორ ახასიათებს მესხეთს **ვახუშტი ბატონიშვილი**: „და ესრეთ განიყო სახელი **ზემო ქართლის ამაღ.** რამედ აწ ოძრახოსის წილს, გურიის მთამდე და არსიანის მთამდე, უწოდებენ **სამცხეს...** ბაგრატიონთა მეფობსა შინა ყოველთა ამათა ალაგებთა და ქვეყანათა კრებით ეწოდა **მესხნი**, ხოლო ბრწყინვალე მეფემ გიორგიმ მისცა რა ათაბაგობა (ყვარყვარე 1334-1361წწ) და მის ქუეშე დააწესა ქვეუნის ერისთავნი, მიერთით იწოდა საათაბაგოდ. ხოლო ქვეყანა ესე ფრიად მრავალ და დიდროიან-მთანი, კლდიანი, **ტყიანი**, შამბ--შროშიანი, **მდინარიან-წყაროიანი-ტბიანი** და მცირედ ველოვანი; ზამთარ ადგილ-ადგილ ცივი. ჰავით მშვენი და კეთილ, არამედ ზღვის კიდეთა არ ეგეთი. **ნაყოფიერობს ქვეყანა ესე ყოველითა მარცვლითა** და არა ყოველგან. ადგილად აკეთებენ **აბრეშუმსაც...** ხოლო არიან მრავალნი... პირუტყვი მრავალნი... წყარონი ტკბილნი, **ტბანი თევზიანნი**, და უმეტეს კალმახნი დიდნი და წვრილნი... ხოლო კაცნი და ქაღნი ტკბილად მოუბარნი, ტანოვანნი, მხნენი შემართებულნი” (ვახუშტი, 1892: 4-5-6).

ბუნებრივია, ასეთი მდიდარი ქვეყანა ერთნაირად მომხიბლავი იყო ყველა ტიპის დამპყრობელთათვის, ხოლო საქართველოს გეოპოლიტიკური მნიშვნელობა, ერთდროულად გახდა ჩვენი ქვეყნისთვის როგორც დადებითი, ასევე უარყოფითი შედეგების მომტანი. ოსმალთა და ყიზილბაშთა XVI-XVIII საუკუნეების საქართველოსთვის დაუძლეველი პრობლემა აღმოჩნდა. XIX საუკუნიდან კი მათ ცარიზმი შეემატა. მეფის რუსეთი მძიმეწონიანი მოთამაშე აღმოჩნდა და პოლიტიკურ სარბიელზე მეტოქეები უკან ჩამოიტოვა. ოსმალებისა და მეფის რუსეთის გზები, სწორედ **ახალციხის საფაშოში** გადაიკეცა: “მებრძოლი ქართველი ხალხი ირანს **ფოცხვერს** უწოდებდა, ხოლო თურქეთს **ბაბრს** (ბაბრ-ჯიქი), ამ ორი სიტყვით გამოსთქვამდა **ერეკლე მეორე** ქართველი ხალხის მიზანს უცხო დამპყრობლის წინააღმდეგ საუკუნეობრივ ბრძოლაში. მაგრამ საქართველოს გამოსხსნა და აღდგომა ცარიზმის მიზნებში არ შედიოდა. ცარიზმის მოხელეები და ოსმალური ბნელეთის აგენტები, ქართველი ერის გამთლიანების წინააღმდეგ შეთანხმებულნი იყვნენ” (ბერძენიშვილი, 1942:5-6).

ამიტომ გვიხდებოდა პერმანენტული ბრძოლა გადარჩენისა, რომელსაც **გიორგი ლეონიძე** ასე აფასებს: კავკასიაში ჩვენ უკვე მოვედით საფლავში ჩასაწოლად... არტახებში დაიწყო რწევა, რადგან ჩვენ კიდევ მოვიგონეთ ჩვენი დემონური ორბის

სიტუბუკე; აქედან იწყება ჩვენი მეტაფიზიკური გენეალოგია... მაგრამ ამ ქვეყანაში სამუდამოთ დაშინდა რასის ხერხემალი და შეიქმნა ფსიქოლოგია გადარჩენის. შემდეგში საქართველოს ერთი პოლიტიკა ჰქონდა-პოლიტიკა გადარჩენისა... (ლეონიძე, 192:№-18).

„კავკასიური ცივილიზაცია თავისი ხასიათით ლოკალურია, ის შემთხვევაა, როცა ლოკალურობა უნივერსალიზმის ბუნებრივი შემადგენელი ნაწილია. კავკასიური სამყაროს მნიშვნელოვანი ნაწილის იდეოლოგიას **ქრისტიანობა** განსაზღვრავდა, მეორე ნაწილი **ისლამის** მიმდევარი იყო. როგორც ერთმა, ისე მეორე რელიგიამ დიდი როლი შეასრულა ცივილიზაციური პროცესების წარმართვაში” (მეტრეველი, 2009:51).

საინტერესო ხედვაა კავკასიელების დასახასიათებლად. თუმცა, თავისი არსებობის განმავლობაში, კავკასიელებისა და, კონკრეტულად, ქართველი ერის ცხოვრებაში, აზიიდან და მახლობელი აღმოსავლეთიდან შემოჭრილი ურდოები უზარმაზარ კვალს ტოვებდნენ, ჩვენი ქვეყნის, როგორც სახელმწიფოებრივ-პოლიტიკურ, ასევე კულტურულ-მენტალურ იერსახეზე. გვიანი ფეოდალური ეპოქის სამხრეთ დასავლეთი საქართველო სრულიად განსხვავებული მსოფლმხედველობის, გენეზისის, სულიერების შეჯახების ასპარეზად გადაიქცა. სამცხე-ჯავახეთის მოსახლეობა ოკეანეში გასული ხომალდით ეხეთქებოდა იმპერიული ზრახვებით დატვირთულ უკიდევანო ტალღებს, რომელთაც ბევრი წაართვეს, ბევრიც დაავიწყეს შთენილებს, ბედისაგან დაჩაგრულებს.

ხუცესი იოვანე თვითხილველი და უშუალო მონაწილეა იმ ისტორიული მოვლენებისა, რომელიც სამხრეთ დასავლეთ საქართველოში 1763-1809 წლებში მიმდინარეობდა. XVIII საუკუნის მეორე ნახევარში ერთმანეთს იყო გადაჯაჭვული იმერეთის მეფის, **სოლომონ პირველის**, ქართლ-კახეთის მეფის **ერეკლე მეორისა** და **ახალციხის საფაშოს** პოლიტიკური ცხოვრება. **მესხეთში** საუკუნეების განმავლობაში ერთმანეთს ეცილებოდა ოსმალების, სომხების, ლათინ-კათოლიკების მსოფლმხედველობა. ისინი უპირობოდ, დაუკითხავად ერეოდნენ საფაშოს ქართული მოსახლეობის ზნე-ჩვეულებებს, პოლიტიკურ-რელიგიურ მისწრაფებებს. ისტორიული კატაკლიზმების **გზაჯვარედინზე მყოფი ახალციხის საფაშო** დებულებოდა მკვეთრ, მღელვარე, იშულებითი ნაბიჯებით განპირობებულ, არაერთგვაროვან გადაწყვეტილებებს. მიუხედავად იმისა, რომ ავტორი ერთი

შეხედვით, ყოველდღიურ რუტინულ ყოფას გადმოსცემს, მის ცნობებში მრავლად მოიპოვება მასალა, იმ ეპოქის პოლიტიკური და სოციალურ-ეთნიკური საკითხების რეკონსტრუქციისათვის. ყველა ძირითადი პოლიტიკური თემა, რომლითაც ცხოვრობდა იმ დროის საქართველო წარმოდგენილია ხუცესის ნაშრომში.

ხოჯავაანთ იოვანეს „მისიონარული დღიური-წერილების“ პირველი გაცნობისას იქმნება შთაბეჭდილება, რომ ქრონიკებში მოთხრობილი ამბების დიდი ნაწილი, გვარები, სახელები, ტიტულები არაქართული წარმომავლობისაა. უცხო სურნელი მოსდევს ქართულ ფრაზეოლოგიას, ის სურნელი, ძაღდატანებით, იარაღის ჟღარუნით, სისხლიანი მეთოდებით რომ შემოიჭრება ხოლმე ჩვენნაირი პატარა ერების ცხოვრებაში. საბედნიეროდ, ქრონიკებზე დეტალურმა მუშაობამ ეს განცდა დაჩრდილა და საბოლოო სურათი, სამცხე-ჯავახეთის მოსახლეობის ქართველობისა თუ მენტალობისა, საპირისპიროდ წარმოაჩინა.

6. ბერძენიშვილი, 1933 წელს თავად მუშაობდა „ახალციხურ ქრონიკაზე“, რომელიც ჩვენი საკვლევი ხელნაწერის საისტორიო „მისიონარული დღიური წერილების“ განსხვავებული ვარიანტია. მისი შეხედულებები უმნიშვნელოვანეს არგუმენტებად შეიძლება მივიჩნიოთ, როდესაც “ახალციხური ქრონიკის” ანალიზისას, სამცხე საათაბაგოს მოსახლეობის წარმომავლობას, საუკუნეთა განმავლობაში მიმდინარე ეთნოკულტურული მახასიათებლების ტრანსფორმაციის თავისებურებებსა და მათი არსებობის მიზეზებს განიხილავ. მოაზროვნე ისტორიკოსი XVIII საუკუნის ახალციხის მოსახლეობის ქართველობის ეროვნული ცნობიერების შესახებ შემდეგ თეზისებს აყალიბებს: „1. შერქმეული სახელები წმინდა ქართული წარმოშობისაა; 2. ძველი შესანიშნავია მესხური ფოლკლორისათვის; 3. ენობრივად ქართველნი არიან; 4. სოფლის მოსახლეობა უფრო „ქართულია“; 5. ქართული ენა ამ კათოლიკეთათვის და უფრო მათი პიროვნებისათვის მშობლიური იყო. 6. XVI-XVII საუკუნეებში ახალციხის მხარე სულ უფრო და უფრო კარგავდა ქართულ იერს, ოსმალობას იძენდა. 7. ასე რომ, ქართულის ახლად გავრცელების პირობა არა-ქართულ მოსახლეობას შორის აქ აღარ იყო” (ბერძენიშვილი, 1933: 1). ისტორიკოსის მახვილი თვალი არ დაღაბობს მეცნიერს. მართლაც, იოვანე ხუცესის დღიურში თავმოყრილია დროის

სიავით იერშეცვლილი, მაგრამ გადარჩენილი, წარსულის ქვეცნობიერების წიაღიდან ამოზრდილი გვარ-სახელები, კინობით-შერქმეული ზედმეტსახელები. მათი რაოდენობა, კათოლიკურ-ოსმალურ ჩამონათვალს ბევრად აღემატება რაოდენობრივი მაჩვენებლით.

ეს მონაცემები საინტერესოა შემდეგი ისტორიული არგუმენტების გამო. სამცხე 1266 წელს “ხასინჯუს” სტატუსით პირველად ჩამოშორდა საქართველოს მონღოლების ძალისხმევით, თუმცა გიორგი V ბრწყინვალემ 1334 წელს, იგი ერთიანი საქართველოს სამართლებრივ-ტერიტორიულ იურისდიქციას კვლავ დაუქვემდებარა. პოლიტიკური პროცესები რადიკალურად შეიცვალა XV საუკუნიდან: 1) 1453 წელს დაეცა ბიზანტიის იმპერია და 1475 წლიდან ოსმალეთი შავი ზღვის ფაქტობრივი მფლობელი გახდა; 2) 1490 წელს გაფორმდა საქართველოს დაშლა სამ სამეფოდ და ერთ სამთავროდ (კახეთის, ქართლის, იმერეთის სამეფოები და სამცხე-საათაბაგო); 3) დაიწყო მათ შორის სისხლიანი დაპირისპირებები; 4) XV-XVIII საუკუნეებში ჯერ კახეთის, შემდეგ ქართლისა და იმერეთის სამეფოებმა მეფის რუსეთთან გააქტიურებული დიპლომატიის გამო ირან-ოსმალეთის რისხვა დაიმსახურეს; 5) ადრიანოპოლის (1829წ.) ცნობილ დაზავებამდე, რომელიც რუსეთსა და ოსმალეთს შორის დაიდო, ძალაში რჩებოდა ამასიის (1555წ.), სტამბულის (1590წ.), 1639 წლის ირან-ოსმალეთის გარიგებები, საქართველოს ტერიტორიული გადანაწილების დადასტურებით; 6) 1595 წლიდან ზემო ქართლში თურქ-ოსმალების მიერ “გურჯისტანის ვილაიეთის” შექმნამ, რომელიც მოგვიანებით “ახალიციხს საფაშოდ” იწოდებოდა, სამასი წელი იარსება. მან უადრესად მძიმე მემკვიდრეობა დაუტოვა მესხეთის მკვიდრ მოსახლეობას; 7) ჩვენი ქვეყნის ერთ-ერთი ძირძველი ისტორიული კუთხე, სამხრეთ-დასავლეთი საქართველო, ოსმალეთის იმპერიული აზროვნების ქვაკუთხედად იქცა და ცარიზმის გამოჩენამდე ამ რეგიონში სრულ მებატონედ თვლიდა თავს.

გასაოცარია, რომ XIII საუკუნიდან მოყოლებული ამდენი გაუცხოების, გადაჯიშების ინტენსიურ გარემოში, სამცხე-ჯავახეთი, საბედნიეროდ XVIII-XIX საუკუნეებში ჯერაც ყოფიერი, ქართული ხასიათით, მენტალური თვისებებით სუნთქავდა. ხოჯავანთ იოვანეს „მისიონარული დღიური-წერილების“ ქრონიკები გვაძლევს საშუალებას, გავაკეთოთ დიფერენცირება

გვარ-სახელებისა და წოდებებისა, რომელნიც თავის მხრივ, თვალსაჩინო არგუმენტად, გამოდგება XVIII-XIX საუკუნეების ახალციხის საფაშოში უკვე მყარად დამკვიდრებული, იერშეცვლილი ეთნიკური, რელიგიური და მენტალური მახასიათებლებისა.

სომხურ კათოლიკური სახელები: 1. პოლოს ვარდაპეტი, გოჰარათ არუთენა, ყაღფახჩიან გრიგოლი; 2. პატრი იაკობი, ქირიქჩიანი, ტერ ვოლორმენი; 3. არუთენა, ზაქარი ანტერბანე, ყულახსიზიან პეტროსი; 4. ტერ სარქისი; ტერ თომა, ტერ პეტროსი, ტერ პოლისი; 5. დონ ანტონი, დონ კარლო; 6. პატრი ვნჩენცინე, პატრი ჩელერინო, პატრი ფრამისკო; 7. პატრი ვენდელინო, 8. პატრი დომინიკე, პატრი მაერო, პატრი ბერნარდინე; პატრი ბონავეტურა, პატრი ნიკოლა; 9. ტერ ხაჩატური, არაქელი, ტერ მინასა, ტერ საჰაკა; 10. გეორგ ვარდაპეტი; მამუანთ სარქისა, ფალოშათ პოლოსაი; 11. პაპი კლიმენტი; 12. ტერ ხაჩატური, ტერ სტეფანი, ტერ ანტონი, ბეთანი ანტერბანე.

ოსმალური სახელები: 1. სარი ფაშა; 2. ჰასან ფაშა; 3. მაჰმუდ ალა; 4. კიკინ იენიხარ ალა. 5. აჰლევან ალა; 6. შაჰნაზარაი; 7. მაჰმად ბეგიანთი; 8. სულტან ჰემიდი; 9. სელიმ ალა ხიმშიაშვილი; 10. იეგანაღა, სარი ქეჰა; 11. იგდინხანი, ჰაჯი ალი ბეგი; 12. უსუფ ვაზირი; 13. შერიფ ფაშა; 14. ზაბით ფაშა; 15. არტან ბეგი; 16. ისმაილ ეფენდი; 17. კორხაღა; 18. ქამალ ბეგი; 19. ჰამათ ფაშა; 20. ჰამით ბეგი; 21. რაჯაბ ფაშა 22. გოლა ფაშა; 23. სულთანი მუსტაფა; 24. ჰაჯი ყადირ-ოღლი; 25. შაჰყულიანი; 26. ადრიან ფაშა; 27. ალზა ბეგი; 28. ბაზა ფაშა; 29. ჰაჯი შაჰნაშვილი; 30. ბაგარაი ბეჟან ოღლი.

ქართული გვარ-სახელები: 1. გოღიაშვილი ალექსანდრე; 2. ზაქარია მოძღვარი; 3. ქაიხოსრო აბაშიძე; 4. ცხელიშვილი; 5. ბადიში დოჭიკაშვილი; 6. ბერუკაშვილი ბატონჯანა; 6. კიკიანის ბუში; 7. ჰოროველა; 8. ზუბალაანთი; 9. გიორგასვილი; 10. ფარსადანა; 11. დავით ერისთავიშვილი; 12. გოდერძასვილი; 13. ხეჩინაშვილი; 14. თუთულაშვილი; 15. გურიელი გიორგი; 16. მერაბ ნიჟარაძე; 17. ბრუციანი დავითა; 18. შოშიაი, ქაჩუხათ იოანე; 19. გოგიტაი, ბარბარიანთ იოანე; 20. კანდელაკი; ჭოჭუაშვილი; 21. ჩიტათ ქალი, ხიზინა პაპაი; 22. თამარა, ბეროი; 23. ნებიერთ ვაჟი; 24. მღებრიშვილი; 25. ქეთევანაი, ილა; ძუძუნა; 26. ყაფლანიშვილი; 27. მეღეშიშვილი; 28. დათა, ფილო; 29. თაყინათ იოსება, ალექსანა;

ჯუხრუკათ მუთაველა; 30. კენჭიანთ ანტონა. 31. ბაბუნათ დედუნა; 32. მამიდა მარიამი და სხვ.

სხვადასხვა სახელები (რუსული, ებრაული, კავკასიური): 1. ელისაბედი; 2. ეკატერინე; 3. ჟენერალისუკატინა (სუხოტინი); 4. ურია აბრამაი; 5. ლეკი მურაი; 6. რაჯიბ ლეკი; 7. პავლე იმპერატორი.

წოდებები და პროფესიები: 1) გოგია **ბინბაში**; 2) სომხის **მხატვარი**; 3) **მღებარი პეტრეს შვილი**; 4) ფაშის **ხაზინდარი**; 5) **ქურჭიბაში** იოანე; 6) არაბი **სალახორი**; 7) ჩვენი **პროვიკარი**; 8) **მამასახლისი**; 9) **დეღობაშები**. 10) **მედავლენი**; 11) **დალაქი**; 12) **მეკურტნე** ზურაბას შვილი; 13) **თვანჭიბაში**; 14) **ჟამკოჩი**.

წარმოდგენილი მასალა ადასტურებს ბ-ნ. ბერძენიშვილის შეხედულებებს ხოჯავანთ იოვანეს ხელნაწერთან მიმართუ-ბაში. მართლაც, XVI-XVII საუკუნეებში იმდენი გარეშე ფაქტორი იყო ამუშავებელი, სამცხე-ჯავახეთში ქართველთა გასათურქებლად თუ „გასაფრანგებლად“, ვის ეცალა, ან როგორ შეძლებდა ქართულის შესწავლას. ზემოთ ჩამოთვ-ლილი გვარ-სახელები შესანიშნავი არგუმენტებია ახალციხის საფაშოს მოსახლეობის ქართველობისა, ეროვნული ეთნიკური ძეგსიერების, ჩვეული კუთხური კილო-კავის, კნინობით-აღერსობითი ფორმის აზროვნების არსებობისა. რა ლამაზად ჟღერს: ბაბუნათ დედუნაი, ლალ ფირუზაი, ილა, ხიზინა პაპაი, მირზა, ბერუკა, ძუძუნა. ან რა მშვენიერი, მოსწრებელი ქართულითაა ნათქვამი: ბრუციანი დავითა. ერთგვარი მენტა-ლური ხედვაა ჩადებული შემდეგ სახელებშიც: სიმონგულა (დიდი გულისპატრონი), კიკიანის ბუში (უკანონოდ ნაშობი), ნებიერთ ვაჟი (გაზულუქებული გვარი), ფირალათ იოსები (როგორც ჩანს, ყაჩაღობა ქართველთათვის უცხო არ იყო), ბაღლაში იოსები (გულდრძო, ბოროტი, ჯიში) კრუხიჭამათ იოსება, ბადიში დოჭიკაშვილი. (ხოჯავანა, როგორც ბერძენიშვილი იტყოდა ქართულად აზროვნებს“. შვილთაშვილის უღამაზესი სინონიმია - ბადიში, იმერულ-დასავლური კი-ლოთია გაჯერებული).

დაკვირვებული თვალი შენიშნავს, რომ მუსლიმური სახე-ლების სიიდან რამდენიმე ქართულია წარმომავლობით: აბგა-რაიბ ეჟან ოღლი, ჰაჯი შაჰნაშვილი, სელიმ ალა ხიმშია-შვილი, მაჰმად ბევიანი, შაჰნაზარაი, კიკიენი ენიარადა. ახალციხის საფაშოში XVIII-XIX საუკუნეებში არსებული მენტალური სიტრელის ახსნისათვის, ვვიქრობთ, მნიშვნე-

ლოვანია ე. წ. სომხური სახელების წარმომავლობის განხილვა. საკითხი პირდაპირ კავშირშია მესხეთის მკვიდრი მოსახლეობის უცხოტომელებთან, განსხვავებულ რელიგიურ კონფესიებთან იმულებით თანაცხოვრებასა და მენტალობის ასიმილაციასთან. ეს თემა ლაიტმოტივად გასდევს ხოჯავანას ქრონიკების ნუსხას. „უნიტორების“ ორსაუკუნოვანმა საქმიანობამ მესხეთის კათოლიკეთა სოციალურ-ეთნიკურ ყოფას თავისი საკმაოდ დრმა კვალი დააჩნია. ქართველ კათოლიკეთა ეკლესიაში შემოდებულმა სომხურენოვანმა რიტმა, უპირველეს ყოვლისა, გავლენა იქონია მრევლის ონომასტიკაზე. ონომასტიკური მონაცემები კი თავიდან ბოლომდე ეკლესიის ხელში იყო. სომხურენოვანი ტიპიკონით მონათლულ ბავშვს სახელიც შესაფერისი, ამ ტიპიკონის წესისამებრ შედგენილი სიის მიხედვით, უნდა დარქმეოდა. სომხურ ტიპიკონში, რა თქმა უნდა, ისტორიულად ჩამოყალიბებული სომხური სახელები იყო შერჩეული. ამ წესს უნდა დამორჩილებოდა აგრეთვე, სომხურ ტიპიკონზე მდგარი ქართველი კათოლიკეც. XIX საუკუნეში მოიძებნა XVII საუკუნის ნათლისღების დავთარი. როგორც ჩანს, უნიტორებში ქართული გვარები უხერხულობას იწვევდა, ამიტომ გვარებს ზოგჯერ ბოლოს აკვეცდნენ და მათთვის შესაწყნარებელ ფორმას აძლევდნენ (ხუციშვილი-ხუციანოი). ხშირი იყო ამა თუ იმ ხელობათა გაგვარების შემთხვევა: მესარკოვი, ქურქჩიბაშოვი. მათ შეიძლება „ნოვო კათოლიკონი“ ვუწოდოთ. XII-XVIII საუკუნეში მესხეთში ეროვნული გადაგვარების თვალსაზრისით მძიმე პროცესები მიდიოდა” (ლომსაძე, 1979:48-49).

„გაკათოლიკება შეიძლება სომხურ ენას უკაფვდა გზას“- კვლავ ნ. ბერძენიშვილის საუცხოო ხედვა ახალციხის საფაშოს პოლიტიკური, რელიგიური, ეთნიკური აღრეულობისა. **მისიონარულ თხზულებაში** პოლიტიკური თუ ეკონომიკური ამბების გადმოცემის პარალელურად წარმოჩნდება **ახალციხის საფაშოში ლათინ-კათოლიკეთა და სომეხი უნიტორი მღვდლების** მტრობამდე მისული დაპირისპირებების კონკრეტული ფაქტები. მოვლენათა ეპიცენტრში რამდენიმე ადამიანის გვარი ფიგურირებს. განსაკუთრებით საინტერესოა: **შაჰყულიანას და ხარისჭირაშვილის, შაჰყულიანას და მაქანდარაშვილის, შაჰყულიანისა და ნავროზაშვილის დაპირისპირებების ისტორიები. 1809-1842** წლის ქრონიკებში აღნუსხულია ქრისტეანი ცარიზმის, ოსმალების მსგავსი, თითქმის იდენტური

მიდგომა ახალციხის საფაშოს კათოლიკე მოსახლეობის მიმართ. „მისიონარული დღიური-წერილები“, შაჰყულიანისა და ხარისჭირაშვილის დაპირისპირების შემდეგ დეტალურად გვიამბობს შაჰყულიანის უსაზღვრო გაძლიერებას. რუსეთის მხრიდან მის მიმართ მნიშვნელოვან მხარდამჭერსა და კათოლიკე სტეფანე ნავროზაშვილთან ერთად ოციოდე ხუცესის შევიწროება-დაპატიმრება-ცემის ფაქტებს (ხელნაწერის სტილი დაცულია): „1.1820. მკათათვ. კათოლიკე სომხებს ერთობის წიგნი მოუვიდათ; 30. გიორგობა. ეპიზკოპოსის წიგნი და კრების წიგნები მოუვიდა შაჰყულიანს დაყენებისა; 6. ქრისტეშობ. შაჰყულიანი დადგა-გუშინ სწირა გლისკობით შაჰყულიანმა. 4.1827წ. 18. თებერვალი-შეჩვენებული წვრთნა ჰქმნა შაჰყულიანმა; 5. თიბათვ. შაჰყულიანს მოუვიდა წიგნები კრებისა. ეკენისთვ.წერილები მივეცით კრებისა შაჰყულიანსა; 6. გიორგობისთვ. შაჰყულიანმა შფოთი მოახდინა ხარისჭირაზედ, სახარება მრუდედ რად გიჭირამსო; 7. კათოლიკობაზედ ტვილისს დევნულობაი თქვა” (გვარამაძე, 1892:67-85).

როგორც ვხედავთ, 1820 წლიდან 1827 წლის ჩათვლით დაპირისპირებანი ლათინ-კათოლიკურ და სომხურ-კათოლიკურ ეკლესიას შორის ღრმავდება და ყველაფერი ლათინ-კათოლიკე ხარისჭირაშვილის დაკნინებით, გაძევებით სრულდება. ცარიზმისგან ფრთებშესხმული, სომხური რიტის მიმდევარი შაჰყულიანის საქციელი მომავალში კიდევ უფრო თავხედური ხდება. 1828 წლიდან მისი რისხვა სტეფანე ნავროზაშვილს დაატყდა თავს. „მისიონარული დღიური-წერილები“ შემდეგს გვიამბობენ: „სომეხმა მწვალებლებმა 1828 წლის 24 მარტს ლოკინიდან წამოაგდეს ნავროზაანთ სტეფანე. საყდარი დაუბეჭდეს. ასევე მოქცნენ უდელ მღვდელ საღოშათ ტერ-სტეფანესაც და „დიდ შაბათს“ „ტყვედ შევარდნილან ციხეში“. მას შემდეგ დიდ პარასკევს, იგივე ბედი სწვევით ახალციხის სხვა კათოლიკე მღვდლებსაც - „ადღომას უფლისას სატყვეოში ვიყავითო“. მოგვიანებით სხვა სანჯაყებიდანაც მოურეკავთ მღვდლები” (გვარამაძე, 1892:79-80).

მეფის რუსეთმა კარგად იცოდა, რომ XVI-XVIII საუკუნეებში გათურქებულ-გაკათოლიკებულ ადგილობრივ მოსახლეობას, რომელსაც ჯერ კიდევ არ დაეკარგა ეროვნული სახე, XIX საუკუნის გარიჟრაჟზე არ უნდა ჰქონოდა კათოლიკური დასავლეთისაკენ სწრაფვის სურვილი. ეს ცარიზმის სტრა-

ტეგიულ ინტერესებს სრულიად ეწინააღმდეგებოდა. ამიტომ, თუ დასავლეთ და აღმოსავლეთ საქართველოს მართლმადიდებლურ ეკლესიას 1811 წელს ავტოკეფალობის გაუქმებით „თვითმწყემსობის“ უფლება დააკარგვინა და ამით ადგილობრივების „გარუსებას“ წარმატებულად შეუდგა, პირიქით, ახალციხის საფაშოში ხელი შეუწყო სომხურ-კათოლიკური (და არა ლათინი) ეკლესიის მიმდევართა გაძლიერებას და ამ დაგეგმარებით სამხრეთ-დასავლეთის ისედაც რელიგიურ გაურკვეველობაში მყოფ მკვიდრ მოსახლეობას პრაქტიკულად „ნებით ასომხებდა“.

„კათოლიკობისთვის სოჯავანა თავდადებულია. ასე წარმოიშვა ორი ტერმინი:

1. სომხური და 2. რომაულ-კათოლიკური.

ესენი თანდათან-ეროვნული სომხურისა და ეროვნული ქართულის სახეებით ჩამოყალიბდნენ.“ (ბერძენიშვილი, 1933:351)

იოვანე ხუცესის თანამედროვე მეფის რუსეთის ექსპანსიური მეთოდებით აღჭურვილი „ველიკოდერჟაველი“ პოლიტიკა კიდევ უფრო აგრესიულია მეცხრამეტე საუკუნეში: „სამწუხარო რეალობაა, რომ **სომხები და რუსები** შეხმატებილებულნი მოქმედებდნენ: 1894 წლის ქართველების მიერ სინოდის წარდგენილ წერილში ნათქვამია, რომ რუსმა ეგზარქოსებმა და სასულიერო უწყების ჩინოვნიკებმა ქართული ეკლესია და მისი საეკლესიო განძეულობა გადააქციეს შემოსავლის წყაროდ. **სომხურ ეკლესიას დაუტოვეს კათალიკოსი** და მისცეს საკუთარი თვითმმართველობა. სომხურ ეკლესიას, როგორც ცნობილია, 1905 წელს დაუბრუნეს ადრე წართმეული ქონება. ქართული სამოციქულო ეკლესია სავსებით დაარბიეს და გააჩანაგეს. არ ამცირებენ სომხური ეკლესიების რიცხვს, ყოველნაირად მფარველობენ სომეხ ხალხს. სომეხ ხალხს კავკასიის ადმინისტრაცია ყოველთვის მეტ უპირატესობას აძლევდა ქართველ ხალხთან შედარებით. მისი წყალობით, მთელი საქართველო თითქმის სომხებს ჩაუფარდა ხელში. თურქეთიდან გადმოსახლებული 2000 ათასზე მეტი სომეხი დასახლებული იქნა საქართველოში და მათ დაიკავეს სამცხეს, ბორჩალოს, ახალქალაქის, ახალციხის მაზრები. მათ ხარბი ექსპლოატატორი-სომხები შეუსია. ამ საქმეში მას წინასწარ ჩაფიქრებული მიზანი ამოძრავებდა - ხელოვნურად დაემსხვრია ქართველთა და თურქულ-თათრული წარმოშობის ხალხთა კომპაქტური მასა და ამგვარად შეექმნა თითქოსდა საჭირო

უპირატესობა ადგილობრივი აბორიგენებისა. ახალქალაქის და ახალციხის მაზრები, რომლებიც ამჟამად ზემო ქართლის გულის წარმოდგენენ, სომხების დასახლების შემდეგ, ქართველებისათვის დაკარგული აღმოჩნდა. ასეულობით გადარჩენილი ტაძარი და მონასტერი, ქართველი ხალხის საუკუნებრივი სიმდიდრე, ათასობით ნახევრად იავარყოფილი სოფელი - წილად ხვდა ვიღაც უცხო მოსულებს” (დურნოვო, 1917: 12).

რა გასაკვირია ახალციხის საფაშოში მეცხრამეტე საუკუნეში შექმნილი დაძაბული ურთიერთობები, როდესაც სომხურ-ქართული სახელმწიფოების პოლიტიკურ-ტერიტორიული ისტორიული ჭიდილი, ჯერ კიდევ, ძვ. წ. აღ. 190 წელს, მაგნეზიის ომის შემდეგ დაიწყო. ძვ.წ. აღ.189 წელს სელეკციდების მხედართმთავრები ზარკი და არტაშესი ქმნიან დიდ და მცირე არმენიას, ეტაპობრივად იტაცებენ ქვემო ქართლის ტერიტორიებს: **გოგარენეს, ხორძენეს, პარიადარს, დერსქანს, კარინოს**. ეს ომიანობა ახალი წელთაღრიცხვის ეპოქის უწყვეტი პროცესი აღმოჩნდა. ტერიტორიებისთვის ბრძოლის საკითხი ისე გადაიხლართა ქართველებისა და სომხების ცხოვრებაში, რომ ონომასტიკური სახელები, მათ მიერვე შექმნილი, შემდეგს გვაუწყებს: „X საუკუნის 70-იან წლებში ქვემო ქართლში წარმოიქმნა ე.წ. ტაშირ-ძორაგეთის სამეფო, რომელიც დასახლებული იყო ნარევი ქართულ-სომხური (მართლმადიდებლურ-გრიგორიანული) მოსახლეობით. ქართულ წყაროებში ტაშირ-ძორაგეთს **სომხითი** ეწოდება, სომხურში, ვრაც-დაშტი, რაც **ქართველთა ველს** ნიშნავს. სამეფოს დედაქალაქი **სამშვილდე** იყო” (ლორთქიფანიძე; მეტრეველი, 2001:85) (ერთგვარი ანალოგიაა X-XVII-XIX სს საქართველოს და სომხეთის ისტორიული შერკინებისა, არეული ონომასტიკაში, ტოპონომიკაში, მენტალურ აზროვნებაში).

არანაკლებ მნიშვნელოვანია უცხოელის თვალთ დანახული და შეფასებული XVIII საუკუნის ახალციხის საფაშოში არსებული ვითარებაც. იგი ერეკლე მეორისა და სოლომონ პირველის კარზე მიღებული, წარმოშობით ბალტიისპირელი, ცარიზმის სამსახურში ჩამდგარი გიულდენშტედტია, რომლის მოგზაურობა საქართველოში ემთხვევა ხუცესი იოვანეს ქრონიკების აღწერის დროს. პირადად იცნობდა ჩვენი თხზულების ზოგიერთ პერსონას (თამაზა მესხს, დავით ერისთავს და სხვ.): „ზემო ქართლი 200 წლის განმავლობაში იყო თურქთა ხელში. თურქ ფაშას, რომელსაც პორტა ჩვეულებრივ ირჩევს ამ

პროვინციის ერთ-ერთი დიდებული გვარიდან, სადგომი აქვს მთავარ, ანუ საგუბერნიო ქალაქში - ახლციხეში, რომელიც მდებარეობს ზემოთ მტკვარზე. ასევე არის ნაცვალი გურიის იმ ოლქებისა, რომლებიც ახლა თურქებს აქვთ მიტაცებული და მდებარეობენ შავ ზღვაში ჩამავალ მდინარე ჭოროხზე. მოსახლეობის დიდი ნაწილი ქართველებია და რადგან თურქებმა მათ დაუტოვეს ეკლესიები, უმეტესობა ჯერ კიდევ ქრისტიანია... მცირე რაოდენობა გამაჰმადიანდა და ყველა ესენი არიან თავადები და აზნაურები. ქართველთა შორის ბევრი არიან თათრები, ამიტომ ქართული და თათრული, უმეტესად კი პირველი ენა იხმარება სალაპარაკოდ. თათრების გარდა, ბევრი სომეხიც არის, ამათაგან კი ბევრია კათოლიკე. სენი თავის რელიგიას ადგანან, ყოველგვარი ხელის შეშლის გარეშე და აქ მხოლოდ ზარების რეკვაა აკრძალული ყველა ქრისტიანისათვის. აქ არიან აგრეთვე ებრაელებიც“ (გიულდენ-შტედტი, 1962:215).

1763-1809 წლების ახალციხის საფაშოს მოსახლეობის მენტალობის არსებულ მრავალფეროვნებაზე ორიგინალურ გააზრებას ვხვდებით მარკ ბლოკთან: „ისტორიული ფენომენის სრული ახსნა არასოდეს ხდება იმ მომენტის შესწავლის გარეშე, რომელშიც მას ჰქონდა ადგილი. ეს მართებულია, როგორც ჩვენი, ასევე სხვების ცხოვრების ევოლუციის ყველა ეტაპისათვის. ძველი არაბული ანდაზა ამბობს: ადამიანები თავიანთ დროს უფრო ჰგვანან, ვიდრე საკუთარ მამებს“. ამ აღმოსავლური სიბრძნის დავიწყების გამო, მეცნიერებას წარსულის შესახებ არაერთხელ დაუკარგავს ნდობა. აწმყოს გაუგებრობა ფატალურად მომდინარეობს წარსულის არცოდნიდან“ (ბლოკი, 2007:31).

ნ. ბერძენიშვილი, რომელიც 1933 წელს ახალციხეში გადაწერს იოვანეს ნათესაეების მიერ შესრულებულ „საისტორიო მისიონარულ დღიურ-წერილებს“ (იგივე ხოჯა ჰავანას დღიურს), მრავლისმთქმელ ჩანაწერს დაუტოვებს მკითხველს. გვსურს მეცნიერის მღელვარე ფიქრები გაგიზიაროთ, რომელიც მესხეთის მოსახლეობის ეთნიკურ-მენტალური დახასიათებისთვის უადრესად მნიშვნელოვანი, შთამბეჭდავია: “ჯ ა ე ი ს მ ა ნ ი-ჯაყელების სამშობლო. ქურთების სადგომი, ოსმალური კულტურა. ადიგენი-ქართული სახეები, უ ქ ა რ თ ვ ე ლ ო დ. ზარზმა - ჩაგუარეთ, ვერ შევჩერდით. ბასილი ზარზმელის მონათხრობი შეიძლება სავესებით გაცოცხლდეს (ეს უნდა ვცადო ოდესმე),

ეკლესიები, ციხეების ნანგრევები შეუსწავლელი. აქეთ უნდა წამოვიდეთ მესხურ დავითის ქრონიკით, სერაპიონ ზარზმელის ცხოვრებით და გობრონის წამებით. მთვარე განსაკუთრებით კაშკაშებს. „მე ჯავახეთს რა მიშავდა, მთვარე იდგა მზე-სავითა“ (ბერძენიშვილი, 1933:1-4).

ამ შეფასებებიდან ორი მნიშვნელოვანი რეალობა იკვეთება: 1, ილია ჭავჭავაძის სიბრძნე - წარსული მკვიდრი საფუძველია აწმყოში, ხოლო აწმყო მომავალისა; 2) XVIII-XIX საუკუნეების სამცხე-ჯავახეთის მენტალური, რელიგიურ-კონფესიური იერსახე და ხოჯავანთ იოვანეს “საისტორიო მისიონარული დღიური წერილები” ქრონიკების ეთნოკულტურული სიტყვებით გამო-რჩეული რეალობა, იმ საბედისწერო პოლიტიკისა და ისტორიული კატაკლიზმების ლოგიკური შედეგია, რომელიც გამო-იარა მესხეთის ადგილობრივმა მოსახლეობამ წინააღმდე-გობებით აღსაყვამ გვიან ფეოდალურ ხანაში.

გამოყენებული წყაროები და ლიტერატურა:

ასათიანი, 2001 - ნ. ასათიანი; ო. ლორთქიფანიძე; მ. ლორთქი-ფანიძე; რ. მეტრეველი. „საქართველოს ისტორია“, თბ. 2001.

ბაქრაძე, 1888 - ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი. დ. ბაქრაძის აღწერილობანი, საქად. №122. ახალციხე. 1888 .

ბერძენიშვილი, 1942 - ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი, ნ. ბერძენიშვილის აღწერილობა, №2580, „სამცხის მივლინების დღი-ური“, ახალიციხე. 1942.

ბერძენიშვილი, 1933 - ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი, ნ. ბერძენიშვილის აღწერილობა, ტ-5, №-2527, „ახალციხური ქრონი-კა“, ახალციხე. 1933.

გიულდენშტედტი, 1962 - „გიულდენშტედტის მოგზაურობა სა-ქართველოში“, თარგმანი გ. გელაშვილისა, ტ. 1. თბ. 1962.

ბლოკი, 2007 - მარკ ბლოკი, „ისტორიის აპოლოგია“ (შესავა-ლი თანამედროვე აზროვნებაში), IV-წიგნი, თბ. 2007.

გვარამაძე, 1892 - ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი. ფონდი - 2782, ივ. გვარამაძე, „საისტორიო მისიონარული დღიური წერილე-ბი ხოჯავანთ მღვდლის მამა იოვანესი“, ახალციხე, 1892.

დურნოვო, 1 907 - ნ. დურნოვო, ქართული ეკლესიის ბედი, გამოქვეყნებული ტ. ჯავარიძის მიერ, „ჩვენი ქვეყანა“, 1917. №53.

ვახუშტი, 1892 - ვახუშტი ბატონიშვილი, „საქართველოს გეოგრაფია“, 1 წიგნი, სამცხე, ტფილისი. გამოცემა მოსე ჯანაშვილისა. 1892.

ლენინძე, 1922 - გ. ლენინძე, „ქართული მესხიანიზმი“. გაზ. „ბასტრიონი“, №-2 (ეროვნული მუზეუმის ს. ჯანაშიას ისტორიის მუზეუმის ბიბლიოთეკის რარიტეტული ფონდი). 1922.

ლომსაძე, 1979 - „გვიანი შუა საუკუნეების საქართველოს ისტორიიდან, ახალციხური ქრონიკები“, თბ. 1979.

მეტრეველი, 2009 – რ. მეტრეველი, „საისტორიო ნარკვევები“, თბ. 2009 წ.

Lla Kitiashvili

FOR THE QUESTION OF MESKHETI RESIDENTS' MENTALITY

(From the "Missionary diary-letters" of Khojavaant Iovan)

Summary

"Interesting missionary diary-letters of Khojavaant priest Iovane" rewritten in Akhaltsikhe for the historical research of Meskheta by Iv. Gvaramadze in 1892, is multilaterally interesting historical source. It shows the daily records about hard political situation of Georgia in XVIII-XIX centuries, that reflected and influenced the mental-ethnic-religious features of native population. We present, the facts, reasons and results of consciousness and mental changeability in later feudal era of Samtskhe-Javakheti population according to the review of the general history chronicles of the priest.